

## ОСОБЛИВОСТІ МЕХАНІЗМУ ЗЛОЧИННОГО ВИДОБУВАННЯ БУРШТИНУ В УКРАЇНІ: КРИМІНОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ

Максіменцев М.Г., кандидат економічних наук, Харківський національний університет внутрішніх справ

Maximintsev M. Features of the mechanism of criminal mining of amber in Ukraine: criminological analysis

**Анотація.** Стаття присвячена дослідженню механізму злочинного видобування бурштину. Встановлено, що епізодичне видобування здійснюється окремими громадянами чи невеликими групами до 3 осіб, з розподілом технічних ролей. Вилучення бурштину з надр здійснюється механічним способом: у 75 % випадків – шляхом гідророзмиву ґрунту, у 25 % – простим викопуванням. Кримінально-промислове видобування бурштину-сирцю здійснюється цілодобово, способом гідророзмиву, має розгалужену функціональну структуру, яка включає: «адміністративне ядро», мережевих «контролерів-модераторів», групи «фізичної підтримки» та нелегальних старателів, канали збуту.

**Ключові слова:** надра, надрокористування, злочинність, механізм, видобування, бурштин, промисел.

**Annotation.** The article is devoted to the study of the mechanism of amber's criminal extraction. It is established that incidental mining is carried out by individual citizens or in small groups of up to 3 people, with the distribution of technical roles. The extraction of amber from the subsoil is carried out mechanically: in 75 % of cases – by hydrodiluting the soil, in 25 % – by simple digging. Criminal-industrial mining of amber is carried out around the clock, by a method of water-jetting, it has a branched functional structure, which includes: «administrative core», chain «controllers-moderators», «physical support» groups and illegal prospectors, sales channels.

**Key words:** subsoil, subsoil use, crime, mechanism, mining, amber, craft.

**Постановка проблеми та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями.** Незаконне видобування бурштину-сирцю в Україні набуло загрозливих масштабів. При цьому заподіюється істотна шкода не лише такій складовій довкілля як надра, а й іншим компонентам екосистеми: розмиваються ґрунти, знищуються ліси, страждає фауна. Незаконно видобутий бурштин тонами вивозиться контрабандним шляхом закордон, а отримані від цих промислів кошти підживлюють регіональні та загальнодержавні організовані злочинні угруповання, які в тому числі представлені активними агентами впливу в політиці. Відтак, цей різновид злочинної діяльності має комплексну соціально деструктивну властивість, вимагає вжиття рішучих заходів у протидії його поширенню. Важливу роль при цьому має наукове забезпечення кримінологічної практики, чільне місце в якому посідає знання про механізм індивідуальної злочинної поведінки.

**Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми.** Принагідно зауважимо, що проблеми протидії незаконному видобуванню бурштину в Україні присвячені праці Ю. А. Казанцева, Т. В. Корнякової, В. К. Матвійчука, Г. С. Поліщука, Ю. А. Турлової, Л. С. Хмуровської та інших учених. Визнаючи їх ґрунтовний характер та значущість для кримінологічної доктрини й практики, зауважимо, що питання про механізм злочинного видобування бурштину-сирцю у вітчизняній науці майже не висвітлені, залишаються не дослідженими.

**Мета статті** полягає у наданні виявленні, описі та поясненні кримінологічно значущих особливостей механізму незаконного видобування бурштину в Україні.

**Виклад основного матеріалу.** Механізм кримінальних практик щодо його безпосереднього вилучення з надр має відмінності в залежності від того чи вчиняються злочини епізодично, разово, чи постають усталеною формою злочинної діяльності, кримінальним промислом.

Епізодичне видобування бурштину-сирцю здійснюється окремими громадянами чи невеликими групами (2–3 особи). Вилучення вказаної корисної копалини з надр

здійснюється механічним способом. У 75 % випадків – з використанням способу гідророзмиву ґрунту.

Найбільш поширеною є група у складі 3 осіб з розподілом ролей по обслуговуванню мотопомпи та безпосереднім вилученням із надр бурштину-сирця. Так, наприклад, 18.05.2016 р. о 06 год. 30 хв. гр.-н Ф. за попередньою змовою групою осіб з гр.-нами К. та М. незаконно, шляхом гідророзмиву ґрунту за допомогою мотопомпи заводського виробництва марки «МП-800» в кварталі 63 Федорівського лісництва, що неподалік с. Олексіївка Сарненського району Рівненської області, здійснювали видобування бурштину-сирцю. При цьому, гр.-н Ф. здійснював безпосереднє обслуговування роботи мотопомпи, за допомогою якої подавалась вода по пожежних шлангах під тиском до місця гідророзмиву ґрунту, гр.-н К. здійснював гідророзмив ґрунту за допомогою металевої тички з шрайбером, гр.-н М. слідував за пожежними шлангами та підтягував їх до місця розмиву, де в подальшому знаходився з підхваткою з метою незаконного видобування бурштину-сирцю [1].

У 25 % незаконний видобуток бурштину-сирцю здійснюється шляхом простого викопування. У 98 % місцем злочину є лісові масиви з піщаними ґрунтами, у 2 % – узлісся, прилеглі до автомобільних доріг ділянки. Пісок за допомогою лопат вилучається з землі та поміщається у пристрої для просіювання. Зазвичай для цього використовують побутові сита. Внаслідок просіювання у ситі залишається каміння. Отримувана вигода за день роботи коливається від 200 до 20 000 грн. Глибина ям, які залишаються після видобування бурштину-сирцю таким способом, досягає 10 м. Окрім іншого це створює загрозу представникам фауни, пошкоджується коренева система дерев.

Трапляються також й окремі випадки видобування бурштину на власній або орендованій земельній ділянці з використанням самохідних землерийних машин, бульдозерів та іншої техніки. Так, траплялося, коли місцеві жителі отримували дозвіл на копання ставка чи інші земельні роботи, маючи на меті здійснювати незаконний видобуток бурштину [2, с. 277].

*Кримінально-промислове видобування бурштину-сирцю* має інший механізм. Взагалі питання кримінальних промислів у кримінології відноситься до категорії недостатньо розроблених. Зазвичай ці промисли досліджуються в контексті організованої, професійної злочинності, а використання цієї категорії («промисли») покликано підкреслити подібність кримінальних практик до легальної трудової діяльності, бізнесу за ознаками систематичності, стійкості, плановості, керованості доходності.

Так, зокрема, О. І. Гуров вбачає у феномені організованої злочинності відносно масове функціонування стійких керованих співтовариств злочинців, що займаються здійсненням кримінально карних діянь як промислом (бізнесом) і, що створюють за допомогою корупції систему захисту від соціального контролю [3, с. 19]. Аналогічне бачення організованої злочинності наводять І. В. Сервецький та Ю. Ю. Чуфрін, визнаючи за нею особливу систему соціальних відносин злочинної діяльності, направленої на монопольне розширення сфер нелегальної економічної діяльності з метою одержання максимальних матеріальних доходів у вигляді промислу при максимальній захищеності керівного ядра шляхом корумпування та втягування у злочинну діяльність працівників державних (у тому числі правоохоронних) органів з метою уникнення кримінального покарання [4, с. 114].

І хоча, як видається, зазначені вчені дещо спрощують розуміння феномену організованої злочинності, виключаючи з нього менш стійкий сегмент спільних кримінальних практик, а також минаючи вказівку на їх діяльнісні ознаки (а вони є важливими у зрізі самодетермінації злочинності), для нашого дослідження важливим є те, що кримінальний промисел відтворюється саме як організована злочинність. І не будь-якої, а найбільш розвиненої, системної і стійкої її частини.

Як і будь-який інший вид злочинного промислу незаконне видобування бурштину є складно організованою системою, що об'єднує сотні, іноді тисячі людей, розгалужену функціональну структуру, яка включає:

1) *«адміністративне ядро»* – невелика група осіб (до 5) з числа організаторів злочинного промислу, яка поширює свій вплив на 2, рідше три райони Волинської, Рівненської чи Житомирської областей. Цей вплив полягає у: а) організація за мережевим принципом «контролерів-модераторів» на місцях; б) безпосереднє чи опосередковане (через політичних акторів – окремих народних депутатів, голів та депутатів місцевих рад, представників обласних державних адміністрацій тощо) налагодження та підтримання корупційних зв'язків з районним та обласним керівництвом правоохоронних органів; в) вирішення конфліктів з конкуруючими суб'єктами кримінального промислу, а також з представниками правоохоронних органів; г) здійснення системної протидії розслідуванню у випадку викриття злочинної діяльності та спроб притягнення до кримінальної відповідальності одного з «адміністраторів» вищого чи мережевого рівнів; д) налагодження та підтримання каналів збуту незаконно видобутого бурштину-сирцю; е) концентрація, розподіл, легалізація доходів, отриманих злочинним шляхом;

2) *мережеві «контролери-модератори»* (20–30 осіб), до функцій яких входить:

а) налагодження системи рекрутування старателів;

б) організація та контроль за роботою фільтраційних пунктів – своєрідних контрольно-пропускних пунктів, які забезпечують специфічний режим на територіях видобування бурштину-сирцю. Цей режим включає в себе контрольований в'їзд та виїзд з цих територій з метою забезпечення обов'язкового та повного платного вилучення видобутої корисної копалини, запобігання потрапляння в зони видобутку сторонніх осіб;

в) організація змінного режиму цілодобової роботи з видобутку бурштину. Одна зміна триває 10–11 год. Перезмінка здійснюється двічі на добу триває біля 1 год. В деяких районах протягом часу перезмінки місцевим жителям відкривається контрольований доступ на ділянки видобутку, де вони мають змогу вручну, з використанням сачків збирати бурштин-сирець, який залишився у воді після вимивання ґрунту нелегальними старателями. Зібраний у такий спосіб бурштин також повністю підлягає оплатному вилученню на фільтраційному пункті;

г) стягнення неформальної плати за можливість здійснення видобутку бурштину-сирцю. Розмір такої плати в залежності від району коливається від 450 до 650 дол. США з одного гідророзмивного пристрою (мотопомпи) за добу роботи. При цьому можливість здійснення незаконного видобутку бурштину на таких ділянках мають, як правило, виключно місцеві мешканці, що при перетині фільтраційного пункту підтверджується поміткою про реєстрацію в паспорті. Особи зі сторонньою реєстрацією допускаються до промислу як виняток, при постійному проживанні в районі промислу, що має бути підтверджено свідченнями місцевих мешканців, залучених до незаконного видобування бурштину.

д) первинне акумулювання незаконно видобутого бурштину та грошей як незаконних внесків нелегальних старателів за можливість здійснювати видобуток;

е) організація та підтримання системи безпеки, формування груп «фізичної підтримки»;

3) *групи «фізичної підтримки»* (до 50–100 осіб на один район в області) здійснюють функції:

а) охорони ділянок видобутку, розташовуючись на фільтраційних пунктах;

б) опору правоохоронним органам, конкуруючим суб'єктам у сфері злочинного промислу. Так, наприклад, гр.-н Д., мешканець смт. Клесова Сарненського району Рівненської, створив організовану групу у кількості 12 осіб, до складу якої залучив односельців, з чітким розподілом функцій та ролей між ними. Спільники розробили план збору місцевого населення, готування та вчинення злочинів, пов'язаних з опором працівникам правоохоронних органів з метою перешкодити останнім виконувати службові обов'язки з виявлення та припинення фактів незаконного бурштиновидобутку. В результаті вказаною групою організовано масові заворушення

біля в'їзду в урочища «Смітник» та «Азалія» Сарненського району Рівненської області, де ними разом із місцевим населенням було заблоковано пересування працівників поліції (які намагалися припинити факти незаконного добування бурштину), вчинено щодо них насильство із застосуванням фізичної сили, а також пошкоджено службовий автотранспорт [5];

в) підтримання фактичного порядку, запобігання конфліктам між нелегальними старателями безпосередньо на ділянці видобутку. Членами груп «фізичної підтримки» є, як правило, фізично розвинені молоді люди, віком 20–30 років, озброєні пристроями для відстрілу патронів несмертельної дії, мисливською зброєю, в окремих випадках – кримінальною зброєю – пістолетами, автоматами;

4) *нелегальні старателі* – найбільш масова категорія осіб, задіяних у функціонуванні злочинних промислів. Це – особи, які безпосередньо, фізично здійснюють видобування бурштину-сирцю з надр.

100 % кримінально-промислового видобування бурштину-сирцю здійснюється шляхом гідророзмиву ґрунту (гідромеханічний спосіб). Вода подається під великим тиском, що вимиває землю на 6–9-метрову глибину. Бурштин легший за воду, тому спливає на поверхню. Його виловлюють сіткою або сачком. Беруть лише той, що має цінність для ювелірів, інше залишають. Якщо вода біліє, це означає, що сягнули глини, яка лежить під покладами бурштину. Щільність покладів бурштину нерівномірна, від 5–10 до 150 г. на кубометр породи. Ями після таких процедур злочинці не загортають, вони швидко заповнюються ґрунтовими водами [2, с. 277]. Цей спосіб супроводжується виносом мінерального ґрунту на поверхню родовища, не забезпечує повне вилучення бурштину з родовищ, призводить до зміни структури ґрунтів, утворення пустот і відповідно здійснює негативний техногенно-екологічний вплив на навколишнє середовище [6, с. 354; 2, с. 277].

Для нагнітання води під тиском цього використовуються мотопомпи. Серед них найбільш часто використовуються: двоциліндрові заводського виробництва – Кентавр ЛДМ-100 Б», «Форте», МП-800, а також чотирьохциліндрові саморобні, на основі дизельних автомобільних двигунів «Mercedes-Benz» або «Volkswagen». Також використовуються додаткові засоби: пожежні рукави (зазвичай, діаметром 100 мм. чи 77 мм., довжиною 20 м., 30 м.), водозабірні шланги, шрайбери, металеві жердини (тички), довжиною біля 2 м., підсаки (підхватки, сачки).

Крім того, для транспортування людей, засобів та знарядь видобування бурштину використовуються легкові та вантажні автомобілі, мікроавтобуси, мотоцикли (часто в триколісний мотоцикл замість коляски-люльки монтують мотопомпу), освітлювальні засоби, прилади нічного бачення, біноклі, засоби зв'язку, інші технічні засоби. В окремих випадках злочинці можуть мати із собою зброю [2, с. 280].

Для забезпечення мотопомп водою вириваються канали від джерел води (річки, озера, меліораційні канали, водонапірні башти, колодязі). Середня довжина каналів – 400–600 м. Проте іноді такі канали простягаються на кілька кілометрів.

Епізодичні нелегальні старателі, тобто ті, хто здійснює незаконне видобування в «автономному режимі», зазвичай вчиняють злочини у періоди часу з 05 год. 00 до 10 год. 00 хв. та з 18 год. 00 хв. до 01 год. 00 хв. Ця обставина серед іншого зумовлена прагнення мінімізувати ризики викриття злочинної діяльності, а також вищим ступенем інтеграції цих злочинів у системи соціально корисної діяльності, аніж учасники кримінально-промислового видобування. Злочинні ж практики останніх, як вказувалося вище, організовані по змінному принципу, цілодобово.

Зауважимо, що триваюче вже більш як десятиліття кримінально-промислове видобування бурштину-сирцю у Житомирській, Волинській та Рівненській областях сприяло формуванню не лише усталених форм злочинності, налагодженої, спадкової системи кримінальних практик, а й специфічного соціокультурного середовища життєдіяльності сільських мешканців цих регіонів.

В цьому контексті В. М. Дрьомін слушно підкреслює, що предметна діяльність зумовлює її самодетермінацію. Самодетермінація злочинності можлива остільки, оскільки

в соціумі існує певна діяльність (у даному випадку – злочинна), яка щільно пов'язана з іншими видами діяльності. Самодетермінація злочинних форм поведінки відбувається через взаємообумовлення різних видів діяльності особи. Один вид предметної діяльності породжує інший вид предметної діяльності. Відбувається обмін діяльностями [7, с. 95]. А. Ф. Зелінський такого роду зв'язки небезпідставно ідентифікував зі зв'язками «розвитку» та «породження» [8, с. 90].

Злочинна діяльність одних індивідів втягує до своєї орбіти інших людей, які виявляються залежними від цієї діяльності. Формується порочне коло. Люди ведуть злочинний образ життя, створюють злочинне середовище, яке самі не лише конструюють, але і відтворюють за рахунок інших людей. В кримінологічному розумінні відтворення злочинності постає як соціальний процес, що полягає у безперервних циклах обміну результатами предметної діяльності [7, с. 95].

Участь особи у подібного роду мікросоціальному середовищі, що конструюється, консолідується на підставі та щодо злочинної діяльності, в тому числі й у сфері надкористування, зрештою змінює і спрямованість особистості. Кожне наступне рішення про продовження триваючої злочинної діяльності або щодо окремого нового акту злочинної поведінки приймається набагато більш просто, швидко, без боротьби мотивів, як узвичаєне явище. Тому безумовно правий, я видається, був І. М. Даньшин, який констатував, що індивід, який став на шлях злочинного промислу, відмовляється від усталених позитивних соціальних норм поведінки та набуває нових, властивих певній анти суспільній групі, керуючись ними в ході задоволення потреб у міжособистісному спілкуванні [9, с. 24].

У зв'язку з цим не може не викликати стурбованості тривале функціонування злочинних промислів у Рівненській, Житомирській та Волинській областях щодо незаконного видобування бурштину-сирцю. Ці промисли забезпечують життєдіяльність значної частини населення вказаних регіонів. Але найголовніше те, що відбувається поступове, але невпинне формування своєрідної зони правової сингулярності, паралельної нормативності, що конкурує з офіційною, легальною. Їх зіткнення проходить по лініях правосвідомості, екологічної свідомості, соціальної функціональності місцевих органів апарату держави з одного боку, та неформальних, злочинних угруповань – з іншого. Останні не лише організують кримінальні практики у сфері надкористування, а продукують соціальні регулятори більш широкого значення, які поширюються на низку суміжних видів позакримінальної діяльності, легітимізують у суспільній свідомості кримінальний видобуток бурштину-сирцю, посилюють явища правового нігілізму, сприяють самодетермінації злочинності, її спадковості, стійкості, інституціоналізованості.

Тому назва «бурштинова республіка», яка побутує у публіцистичному вжитку не є настільки алегоричною, якою може здаватися на перший погляд. Формуються цілі корпоративні кодекси, морально-правові покручі, схвальне ставлення до виснаження природних ресурсів на тлі знецінення значення держави. І не рахуватися з цим не можна, адже подібні системи на ламаються імперативними методами, їх треба елімінувати роками, застосовуючи довготривалі комплексні стратегії економіко-культурної реструктуризації та переорієнтування інституціональних засад суспільного розвитку.

Зауважимо також і на тому, що епізодичне видобування бурштину-сирцю цілком може трансформуватися у кримінально-промислове, інтегруватися із вже налагодженими усталеними кримінальними практиками. А надто в тих випадках, в яких незаконне видобування цієї корисної копалини здійснюється шляхом гідророзмиву ґрунту, адже придбання мотопомпи, додаткових технічних засобів передбачає більш-менш тривалий, масштабний видобуток, аби бути справою рентабельною. Тривале зайняття цією діяльністю без прикриття неодмінно пов'язане зі значним ризиком викриття. Крім того необхідність збуту відносно великих обсягів незаконно видобутого бурштину вимагає налагодження відповідного каналу збуту. Ці обставини у своїй сукупності зумовлюють нетривалість епізодичного видобування бурштину-сирцю. Зазвичай після 2–3 тижнів робіт

або відбувається злиття невеликої групи епізодичних старателів з організованим злочинним угрупованням, або припинення такої діяльності у зв'язку з викриттям правоохоронними органами чи під впливом погроз з боку осіб, які займаються кримінально-промисловим видобуванням.

**Висновки.** Дослідженням встановлено, що епізодичне видобування бурштину-сирцю здійснюється окремими громадянами чи невеликими групами (2–3 особи), з розподілом технічних ролей. Вилучення вказаної корисної копалини з надр здійснюється механічним способом. У 75 % випадків – шляхом гідророзмиву ґрунту. У 25 % – простим викопуванням. У 98 % місцем злочину є лісові масиви з піщаними ґрунтами, у 2 % – узлісся, прилеглі до автомобільних доріг ділянки. Кримінально-промислове видобування бурштину-сирцю має розгалужену функціональну структуру, яка включає: «адміністративне ядро», мережевих «контролерів-модераторів», групи «фізичної підтримки» та нелегальних старателів. 100 % кримінально-промислового видобування бурштину-сирцю здійснюється гідромеханічним способом. Для забезпечення мотопомп водою вириваються канали від джерел води (річки, озера, меліораційні канали, водонапірні башти, колодязі). Середня довжина каналів – 400–600 м., трапляються й кілометрові. Кримінально-промислове видобування бурштину-сирцю здійснюється цілодобово. На ділянці видобутку організується охорона, забезпечується робота фільтраційних пунктів, охорони.

#### Список використаних джерел

1. Вирок Сарненського районного суду Рівненської області. Справа № 572/2523/16-к. URL : <http://reyestr.court.gov.ua/Review/59801110> (дата звернення : 07.12.2017).
2. Марко С. І., Татаров О. Ю. Криміналістична характеристика порушення правил охорони або використання надр на прикладі незаконного видобування бурштину. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія юридична*. 2014. № 2. С. 273–285.
3. Гуров А. И. Организованная преступность – не миф, а реальность. М. : Знание, 1992. 79 с.
4. Сервецький І. В., Чуфрін Ю. Ю. Кримінальна відповідальність за вчинення злочину групою осіб, організованою групою та злочинною організацією. *Юридична наука*. 2015. № 3. С. 113–128.
5. На Рівненщині завершено досудове розслідування щодо 12 учасників масових заворушень та опору правоохоронцям. *Новини по-рівненські*. URL : <http://tomat.rv.ua/na-rivnenshchyni-zaversheno-dosudove-rozsliduvannia-shchodo-12-uchasnykiv-masovykh-zavorushen-ta-oporu-pravookhorontsiam/> (дата звернення : 03.10.2017).
6. Корнієнко В. Я. Аналіз сучасних технологій та вибір обладнання для вилучення бурштину із піщаних родовищ з найменшим техногенно-екологічним впливом на навколишнє середовище. *Вісник НУВГП*. 2007. Вип. 2 (38). С. 352–358.
7. Дрёмин В. Н. Преступность как социальная практика: институциональная теория криминализации общества : монография. Одесса : Юридична література, 2009. 614 с.
8. Зелинский А. Ф. Преэсiveness криминогенных ситуаций при рецидиве преступлений. *Проблемы правоведения*. 1979. Вип. 40. С. 87–91.
9. Даньшин І. М. Усталені форми злочинності (кримінологічний нарис). Х. : Акта, 2002. 110 с.

УДК 342. 951:(477)

## ПРАВА ЛЮДИНИ У СФЕРІ МЕДИЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ: ПОНЯТТЯ ТА КЛАСИФІКАЦІЯ

**Руснак Л.М.**, кандидат юридичних наук, доцент кафедри професійних та спеціальних правових дисциплін Приватного вищого навчального закладу «Буковинський університет»

### Rusnak L. HUMAN RIGHTS IN THE FIELD OF MEDICAL ACTIVITY: CONCEPT AND CLASSIFICATION

*Анотація.* Стаття присвячена дослідженню поняття та класифікації прав людини у сфері медичної діяльності в Україні, визначення правового статусу, характеристики прав, свобод та обов'язків